

Юрій ГРОМИК

ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ПРИСЛІВНИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМИ ВИХІДНОГО ПУНКТУ РУХУ ТА ЧАСОВОЇ ЛІМІТАТИВНОСТІ

У невеликому компактному ареалі, що охоплює східні ратнівські та західні любешівські говірки і за багатьма виразно локальними особливостями виокремлюється в межах північної діалектної зони західнополіського говору як відносно автономна структурно-територіальна одиниця, представлено чотири моделі дериватів цих лексико-семантичних груп, похідних від прислівникових основ із просторовою семантикою *-куд-, -туд-, -с'уд-*: прислівники з префіксами *с-, от-* зі значенням вихідного пункту руху та з префіксами *по-, до-* для реалізації семантики часової та просторової лімітативності.

У межах структурно-семантичного класу аблятивних прислівників домінує модель із префіксом *с-*; функціонально рівнозначний префікс *от-* в утвореннях цього типу виступає зрідка лише в частині говірок ареалу. Так, зі значенням 'звідки, з якого місця, з якої місцевості' простежено структури *'скуда, 'скудва, 'скудова*, ареал яких продовжується в суміжних берестейських говірках [1:207], інших поліських говорах [2:197], частині степових говірок [3:78]; паралелі відомі у білоруських [4:467] та російських [4:212] говорах. Наявність відповідників в інших українських говорах та решті східнослов'янських мов дає підстави для реконструкції давніших дериватів типу **ськуда, *ськуды, *ськудь, *ськуду*. Сегмент *-ва*, засвідчений у структурі аналізованих форм, не має задовільного пояснення. В.Німчук [6:483] та С.Самійленко [7:23] в кінцевому *-ва* вбачають вказівну частку, яка, як і паралельна *-во*, зіставляється зі староруським вказівним займенником *овъ, ова, ово*.

У цьому ж ареалі зафіксовано континуанти співвідносних староукр. форм типу **сьтуда, *сьтуды, *сьсюда, *сьсюды*: *'студа, 'студва, 'студова* 'звідти, з того місця' та *'с':уда, 'с':удва, 'с':удова* 'звідси, з цього місця', пор. середньополіське *'студова* [8:288], *'с'ц'удова* [8:292], степове *'студова* [9:85] і под.

Паралельна модель із префіксом *от-* представлена структурами *от'кудова, вот'кудова* 'звідки', *от:удова, вот:удова* 'звідти', *от'ц':удова, вот'ц':удова* 'звідси', які, як і середньополіські *от'кудова* [8:77], *от'удова* [8:76], *от'с'удова* [8:217], рос. діал. *от'тудова* [10:340], *от'сюдова* [10:359] і под., зводяться до староруських прислівників типу **отъкуда, *отъкуды; *отътуда, *отътуды; *отъсюда, *отъсюды* і т. ін.

Загальнозональною рисою, яка об'єднує всі говірки в межах окресленого ареалу, є прислівники цього структурного класу з префіксами *по-, до-* для реалізації значення кінцевого часового моменту, рідше – просторової лімітативності. Так, відповідно до староукр. форм типу **покуда, *покуды*, які первісно виражали виключно просторове значення 'куди, до якого місця', а згодом набули вторинної семантики часової лімітативності, у говірках цього ареалу простежено деривати *по'куда, по'кудова*, семантична структура яких включає компоненти 'поки, тим часом', 'доки, до якого часу' та периферійний 'до якого місця'; пор. середньополіське *по'куда* [8:141], *по'кудова* [11:887], рос. діал. *по'куда* [12:17], *по'кудова* [13:241] і под. У тому ж говірковому масиві спорадично фіксуються структури *по'туда, по'тудова* 'доти, до того часу', рідше – 'до того місця' та *по'с'уда, по'с'удова* 'досі, до цього часу', рідше – 'до цього місця', що є рідкісними на українському ґрунті континуантами давніх просторових прислівників типу **потуда, *потуды* 'туди, до того місця' і **посюда, *посюды* 'сюди, до цього місця'.

Паралельну модель із префіксом *до-* представлено структурами *до'куда, до'кудова* 'доки, до якого часу', рідше – 'до якого місця', *до'туда, до'тудова* 'доти, до того часу', рідше – 'до того місця', *до'с'уда, до'с'удова* 'досі, до цього часу', рідше – 'до цього місця'. Наведені деривати, як і їх функціонально та структурно тотожні відповідники на зразок середньополіського *дос'уда* [8:255], рос. діал. *до'куда* [14:149], *до'сюда* [15:36], *до'кудова* [16:456], *до'тудова* [16:484] і под., сягають староруських просторових прислівників типу **докуда, *докуды* 'до якого місця', **дотуда, *дотуды* 'до того місця', **досюда, *досюды* 'до цього місця' і т. ін.

На східнослов'янському ґрунті прислівники з основами *-куд-, -туд-, -с'уд-* лише в російській народній мові є основним засобом для реалізації значень вихідного пункту руху та часової і просторової лімітативності. У найдавніших староукраїнських пам'ятках спостерігається активне використання дериватів цього структурно-семантичного класу; у текстах XV–XVI ст. ці утворення виступають лише спорадично [6:363], а в українській народній мові вони практично витіснені прислівниками інших структурних розрядів. Окреслений західнополіський масив нині є одним із небагатьох українських ареалів таких дериватів.

У західнополіській системі прислівникового словотвору простежено чотири моделі утворень цього лексико-семантичного класу, дериваційною базою для творення яких були давні прислівники міри часу **коль*, **толь*, **сель*: із префіксами *с-*, *от-* зі значенням вихідного пункту руху та з префіксами *по-*, *до-* для вираження часової, рідше – просторової лімітативності. Первісно такі утворення мали виключно часові значення; просторова семантика для них є вторинною. Поруч із основами *-к'іл'*, *-т'іл'*, *-с'іл'* у дериватах цього типу виступають їхні варіанти з кінцевим *-а* вторинного походження, на зразок *-к'іл'а*, *-т'іл'а*, *-с'іл'а*, що є результатами фонетичного розвитку давніших структур **колѣ*, **толѣ*, **селѣ*.

Окрему групу у межах цього структурного типу становлять утворення з кореневим [у] на місці звичного [о], [е] чи [і] в основах *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'*, що формують досить великий суцільний ареал у районі Горино-Слуцького басейну, а також на Пінщині; відзначено активне функціонування варіантів цих прислівників з кінцевим *-а* в основах *-кул'а*, *-тул'а*, *-с'ул'а*. Подібні утворення широко відомі у білоруській мові та говорах російської мови, в українській мові вони характерні здебільшого для говорів північного наріччя, а пам'ятками фіксуюються здавна.

Для частини говірок із окресленого терену [у] в корені можна пояснити як закономірний для їх фонетичної системи рефлекс етимологічного [о] в новозакритому складі. Щоправда, основи *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'* саме у такому фонетичному оформленні представлені і в тих говірках, де на місці давнього [о] звичайно виступають інші його рефлекси: дифтонги [уо], [уи], [уі], [уе], звукосполюки [ви], [ве] чи монофтонги [и], [і], [е], [ѳ], [у] тощо. Тому спробу пояснити кореневе [у] в основах *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'* тільки як рефлекс етимологічного **о*, зроблену П.Шубою [17:116] та П.Чучкою [18:163], В.Німчук справедливо вважає невдалою, наводячи при цьому свідчення зі старословацької мови, сучасних словацьких говорів, нижньолужицької мови, де вживані утворення з кореневим [у] без очевидних слідів [о]; відтак у кореневому [у] В.Німчук вбачає рефлекси давніх (може, праслов'янських) коренів **куль*, **туль*, **сюль*, аналогічних до *куда*, *туда*, *сюда* [6:367]. Переоформлення давньої прислівникової основи **-коль* / **-колѣ* у первісно темпоральних прислівниках із префіксами *до-*, *по-*, *оть-* (пор. староукр. *доколь* 'до якого часу', *отьколь* 'відколи') на форму **-куль* / **-кулѣ*, що у сполучі з цими префіксами почала виражати ще й просторові або тільки просторові значення (пор. рос. діал. *докуль* 'до якого часу', 'до якого місця', *откуль* 'звідки, з якого місця') можна спробувати пояснити контамінацією зі структурно подібними утвореннями з основами *-куда* / *-куди*, що первісно передавали виключно просторові значення (пор. староукр. *отькуда* 'звідки, з якого місця', *докуда* 'до якого місця, куди'), а згодом почали виражати і часові характеристики (пор. рос. діал. *докуда* 'до якого місця', 'до якого часу').

Кілька виразних прикладів подібної контамінації на формальному рівні засвідчено в російських діалектах. Так, на базі загальноновживаної структури *отсюда* 'звідси' за аналогією до функціонально рівнозначного прислівника *отсель* [10:314] у частині говорів розвинувся варіант *отседа* [10:313]; згодом внаслідок аналогії до вторинного *отседа* з'явилися форми *откеда* 'звідки' [201, 24, 200] < *откуда*, *оттеда* 'звідти' [10:334] < *оттуда*. Аналогія до *отсель* була основним чинником, що зумовив вторинну фонетичну структуру дериватів типу *откель* 'звідки' [10:200] < *отколь*, *оттель* 'звідти' [10:334] < *оттоль*, *покель* 'доки' [10:244] < *поколь*. Аналогічні зміни можуть мати і протилежний напрямок: фонетичне оформлення прислівника рос. діал. *отсѣль* 'звідси' [10:320] склалося, очевидно, внаслідок вирівнювання до форм типу *отколь*, *оттоль*, *поколь* і под.

Імовірність такої контамінації підтверджують виявлені у лемківському говорі споріднені прислівники на зразок *одкаль* 'звідки' [19:30], *отсаль* 'звідси' [19:31], *покаль* 'поки' [11:683], основи яких постали внаслідок аналогічного вирівнювання за зразком уживаних у лемківських говірках просторових прислівників *тади* 'туди' [11:944], *садий* 'сюди' [11:847] і т.ін.; пор. також словацькі паралелі *dokial* 'доки', *dotial* 'доти', *dosial* 'досі' та *kade*, діал. *kady* 'куди' [20:338].

Наслідком аналогічного впливу з боку форм на зразок *отькуда*, *докуда*, *покуда* слідом за В.Німчуком можна вважати появу в старих прислівниках з основою **-колѣ* та нових з основою **-кулѣ* кінцевого *-а*, пор. староукр. *отьколя*, *доколя*, *поколя* та *отькуля*, *покуля*, *докуля*, сучасне укр. *відкіля*, укр. діал. *покіля*, *докіля*, поліське *скіля*, *одкуля*, *скуля*, *докуля*, лемків. *докля*, *закля*, *покля* тощо [6:366].

У межах структурного типу із суфіксом *-ль* прислівники з аблятивним значенням творяться здебільшого за допомогою префікса *с-*; співвідносний із ним префікс *от-* в утвореннях цього типу виступає зрідка.

Так, для вираження значення 'звідки, з якого місця' у говірках північної діалектної зони західнополіського говору, а також у частині східних маневицьких говірок, уживані континуанти (з різними рефлексами етимологічного [о]) староукр. **ськоль*, яке первісно мало часові значення

‘відколи’: *ск'іл', скил'*, пор. також берест. *скиль* [4:37], *скыль* [4:387], підляське *ск'ел'* [21:440], *скуоль* [22:74]. Зафіксовано неозначені прислівники *ск'іл'с', /ск'іл'ас', ск'іл'ас'* та */ск'іл'с'а* ‘звідкись’.

У тому ж ареалі засвідчено структури *ст'іл', стил'*, які зводяться до давнішого **сьтоль* ‘відтоді’, а нині у різних говіркових групах північної діалектної зони мають відмінну просторову семантику: у північних ратнівських, суміжних старовижівських говірках, а також східних говірках Маневицького району, такі форми реалізують значення ‘звідти, з того місця’ (вказівка на більш віддалений вихідний пункт руху), натомість у надбузьких та зарічненсько-пінських і любешівсько-іванівських говірках виражають значення ‘звідси, з цього місця’ (вказівка на менш віддалений вихідний пункт руху); з різною семантикою континуанти **сьтоль* простежено у берестейських та підляських говірках, пор. берест. *стіль* ‘звідти’ [1:285], підляське *стол'* ‘звідси’ [21:162].

У частині ратнівських, старовижівських говірок зафіксовано дериват *с':іл'* ‘звідси, з цього місця’, що зводиться до староукр. **сьсель* ‘відтепер’, пор. підляське з дифтонгічним рефлексом [о] *ссюоль* [23:112]. Засвідчений у кількох східних маневицьких говірках прислівник *с'ц'іл'* ‘звідси’ є фонетичним варіантом форми *с':іл'*; поява [ц'] на місці [с'] зумовлена, очевидно, аналогією до вживаних у цій говірковій групі паралельних форм на зразок *с'ой / ц'ой* ‘цей’, *с'уда / ц'уда* ‘сюди’, */с'од'на / /ц'од'на* ‘сьогодні’ тощо.

У північній частині надбузьких говірок для реалізації значення ‘звідти, з того місця’ утворено прислівник *стам'т'іл', стам'тил'*, ареал якого продовжується у підляських говірках: *стам'туль* [21:32], *стам'туоль* [4:568], пор. також біл. діал. *стам'туль* [4:568]. Відоме у пам'ятках XVII ст. староукр. **сьтамътоль* [24:125] – наслідок контамінації лексеми **сьтоль* ‘звідси’ та прислівника *тамъ*, що вказує у цьому випадку на більшу віддаленість вихідного пункту руху, пор. у тих же говірках форми вказівних займенників *той* ‘цей, менш віддалений’ і *там'той* ‘той, більш віддалений’.

У говірці с.Мельники Шацького району лексико-семантична група прислівників зі значенням ‘звідти, з того місця’, крім лексем *стам'тил', стам'тил'а*, представлена регіоналізмами *стам'г'итил', стам'г'итил'а* (пор.: *аж'н'а стам'г'итил'а прив'і'зла са'дун поса'ди'ти*), що можуть розглядатися як результати фонетичного розвитку форм **сьтамъ(г)этътоль, *сьтамъ(г)этътолъ*, у складі яких функцію вказівки на значну віддаленість вихідного пункту руху виконують прислівникові основи *тамъ* та *(г)этъ* ‘геть’.

У любешівсько-іванівських та західній частині зарічненських говірок у структурі прислівників аблятивної семантики із основою колишнього нечленного вказівного займенника **тъ* спостережено давню вказівну частку *е, ге*: *зе'т'іл', зге'тил', /згетил', /згатил', з'е'т'іл', з'е'тил'*; наведені форми дають підстави для реконструкції давнішого **сь(г)этоль*. У різних говіркових групах окресленого ареалу такі утворення реалізують відмінні значення: у любешівсько-зарічненських говірках вони вказують на більшу віддаленість вихідного пункту руху (‘звідти, з того місця’); у говірках Пінщини частка *е, ге* в їх структурі виражає вказівку на меншу віддаленість вихідного пункту руху (‘звідси, з цього місця’).

Часто в утвореннях такого типу префікс виступає у формі *іс-*: *іс'к'іл', іс'т'іл', іс'тил', і'с':іл', ізе'т'іл', ізге'тил'*. У багатьох говірках у межах окресленого ареалу відомі деривати цього структурного типу з кінцевим *-л'а*, що вважаються континуантами давніх форм з основами на **-колъ, *-толъ, *-селъ*: *ск'іл'а, ск'іл'а, ск'іл'е, /стил'а, стил'а, ст'іл'а, стил'е, і'стил'а, с':іл'а, стам'т'іл'а, стам'тил'а, стам'т'іл'а, стамтил'а, стамт'іл'е, стамтил'е, зе'т'іл'а, зет'іл'а, з'е'т'іл'а, ізет'іл'а* ([і], [и] в корені – аналогічні).

Для вираження більш точної вказівки на вихідний пункт руху прислівники зі значеннями ‘звідти’, ‘звідси’ поширюються додатковими вказівними сегментами: у говірках північно-західної діалектної зони – вказівною постпозитивною часткою *-ге* (*стил'ге* ‘он звідти’, ‘ось звідси’, *с':іл'ге* ‘ось звідси’), у решті говірок північної діалектної зони – часткою *-о, -во, -го* (*стил'о, стил'во, зетил'о, з'ет'іл'а во* ‘он звідти’, *с':іл'во, с'ц'іл'во* ‘ось звідси’).

Великий суцільний ареал, що охоплює типово середньополіські говірки північних і центральних районів Рівненщини (крім західних зарічненських говірок), суміжні говірки на території Волинської області та Пінщину і продовжується у правобережно- та лівобережнополіському говорах, утворюють деривати цього ж структурно-семантичного типу з основами *-кул', -тул', -с'ул'*. Так, загальнозональною рисою, що охоплює всі говірки окресленого ареалу, є прислівник *скул'* ‘звідки’, що відомий також у берестейських [25:53], підляських [21:8], середньополіських [2:86] говірках, білоруській мові [4:469] і продовжує давнішу форму **ськуль*. Зафіксовано також неозначені прислівники зі значенням ‘звідкись’: *скул'с', /скул'с'а*, у пінських говірках – */зн'ікул'*, пор. біл. діал. */знекуль* [1:78], з давнішого **сьнъкуль*. У більшості говірок, де зафіксовано лексему *скул'*, уживаний

прислівник *зу'с'ул'* 'звідусіль', похідний від основи колишнього нечленного займенника *въсь, пор. середньополіське *зусюль* [2:85], біл. діал. *зусюль* [26:330]; очевидно, з первісного *съсюль.

Цим же ареалом обмежено поширення прислівника *стул'*, який, щоправда, у різних говіркових групах має відмінну семантику: у зарічненських та суміжних дубровицьких і володимирецьких говірках виражає значення 'звідси, з цього місця', натомість у решті говірок масиву функціонує зі значенням 'звідти, з того місця'; пор. середньополіське *стул'* 'звідти' [8:121], берест. *стуль* [27:119], біл. *стуль* [23:355], що дають можливість реконструкції *състуль. У кількох говірках в районі середньої частини басейну р.Горинь зафіксовано дериват *с':ул'* 'з цього місця'; значно ширший ареал (костопільські, сарненські та суміжні говірки) формує фонетичний варіант цієї лексеми *с'ц'ул'* 'т.с.'; пор. підляське *ссюль* [4:559], середньополіське *с':ул'* [8:121], біл. діал. *ссюль* [4:559], які сягають давнішого *съсюль.

У порівняно невеликому масиві зарічненських та пінських говірок виявлено прислівники аблятивної семантики, у структурі яких основа колишнього нечленного займенника *тъ поєднана із вказівною часткою *е, ге*: *зе'тул'*, *з'е'тул'*, *з'і'тул'*, *з'ге'тул'*, пор. берест. *згетуль* 'звідси' [1:79], біл. діал. *згетуль* 'звідси' [26:175], які з давнішого **съ(г)етуль*. У зарічненських та суміжних володимирецьких і дубровицьких говірках такі деривати фіксовані зі значенням 'звідти, з того місця', у говірках Пінщини частка *е, ге* у складі таких утворень вказує на меншу віддаленість вихідного пункту руху ('звідси, з цього місця').

Утворення такого типу виступають також із префіксом *іс-* (*іс'кул'*, *іс'тул'*, *іс':ул'*, *іс'ц'ул'*) та кінцевим *-ла* < **-лѣ* (*іскул'а*, *іскул'а*, *істул'а*, *іс':ул'а*, *іс':ул'а*, *іс'ц'ул'а*, *зе'тул'а*, *зетул'а*, *згетул'а*), пор. середньополіське *іскул'* [2:86], *стул'а* [8:288], *іс'ц'ул'а* [8:282], біл. *істуля* [2:64].

У частині говірок досліджуваного масиву факультативно вживані аблятивні прислівники цього структурного класу з префіксом *от-*. Так, у говірках північної діалектної зони спорадично засвідчено форми *от'к'іл'*, *вот'к'іл'*, *вот'к'іл'а* 'звідки', *от:іл'*, *вот:ил'*, *вот:ил'а* 'звідти', *оц':іл'*, *оц':іл'а*, *воц':іл'а* 'звідси', що є континуантами *отъколь, *отъколѣ, *отътоль, *отътолѣ, *отъсель, *отъселѣ; пор. також берест. *от'селя* [22:266], рос. діал. *отколь* [10:206], *оттоль* [28:762], *оттоля* [10:338], *отсель* [10:320], *отселя* [10:314].

Окремими острівними ареалами у межах східної діалектної зони фіксуються деривати *от'кул'*, *гот'кул'*, *ткул'*, *от'кул'а*, *гот'кул'а*, *ткул'а* 'звідки', *от:ул'*, *гот:ул'*, *т:ул'*, *от:ул'а*, *гот:ул'а*, *т:ул'а* 'звідти', *оц':ул'*, *гоц':ул'*, *ц':ул'*, *оц':ул'а*, *гоц':ул'а*, *ц':ул'а* 'звідси', які є вагомими підставами для реконструкції *отъкуль, *отъкулѣ, *отътуль, *отътулѣ, *отъсюль, *отъсюлѣ, до яких зводять паралелі в інших поліських говорах типу *адкуль*, *аткуль* [2:24], *от'кул'а* [29:84], *адтуль* [2:25], *от'тул'а* [18:163], *от:ул'а* [8:279] і под., відповідники в білоруській народній мові на зразок *адкуль* [26:539], *аткуля* [30:16], *аттуля* [30:14], *атсюль* [22:77], численні російські відповідники типу *откуль*, *откуля* [10:217], *оттуль* [10:222], *отсюль*, *отсюля* [10:330] і т. ін.

У частині говірок північно-східної діалектної зони західнополіського говору функціонує прислівник *од'гетуль*, *од'детул'*, *од'гетуль'а*, *од'детул'а* (з давнішого **отъ(г)етуль*, **отъ(г)етульѣ*): у зарічненського-дубровицьких говірках він має значення 'звідти', натомість у пінських говірках реалізує значення 'звідси', пор. також біл. діал. *ат'етуля* 'звідси' [30:68], рос. діал. *отэтуль*, *отэтуля* 'звідси' [31:18].

У говірках північної діалектної зони західнополіського говору спорадично фіксуються утворення, при морфологічній організації яких одночасно використано префікси **съ-* та **отъ-*: *зв'ік'іл'* 'звідки' (очевидно, континуант давнішого *съотъколь із наслідками регресивної асиміляції за місцем творення у консонантній сполуці [тк'] >[к':]), *зв'ім'іл'* 'звідти' (з давнішого *съотътоль), *зв'іц'іл'* 'звідси' (з давнішого *съотъсель); ці структури можуть бути трактовані і як наслідки контамінації функціонально рівнозначних прислівників типу *зв'ітки* та *ск'іл'*.

У багатьох говірках в районі басейну р. Горинь структура прислівників зі значенням вихідного пункту руху з основами *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'* ускладнюється формально демінутивними суфіксами. Так, утворено демінутиви із суфіксом *-ка*: *стул'ка*, *с'ц'ул'ка*; із суфіксом *-ека*: *іскул'ека*, *іскул'іка*, *істул'ека*, *істул'іка*, *іс':ул'ека*, *іс':ул'іка*, *іс'ц'ул'ека*, *іс'ц'ул'іка*, *от'кул'ека*, *от'тул'ека*, *оц':ул'ека*; із суфіксом *-ечка*: *іскул'ечка*, *іскул'ічка*, *істул'ечка*, *істул'ічка*, *іс':ул'ечка*, *іс':ул'ічка*, *іс'ц'ул'ечка*, *іс'ц'ул'ічка*, *от'кул'ечка*, *от'тул'ечка*, *оц':ул'ечка*; із суфіксом *-екі*: *іскул'ек'і*, *іскул'ек'і*, *істул'ек'і*, *істул'ек'і*, *іс':ул'ек'і*, *іс':ул'ек'і*, *іс'ц'ул'ек'і*, *от'кул'ек'і*, *от'кул'ак'і*, *от'тул'ек'і*, *от'тул'ак'і*, *оц':ул'ек'і*, *оц':ул'ак'і*, пор. також середньополіське *іскул'ака* [32:90], *істул'ека*, *іс'ц'ул'ека* [2:206], *ат'тул'ека* [8:182], рос. діал. *от'кулечка* [10:216], *от'тулечка* [10:341], *от'сюличка* [10:332].

Для вираження точнішої просторової вказівки прислівники, що вживані зі значеннями 'звідти' та 'звідси', поширюються вказівними частками *-о*, *-во*, *-го*: *стул'во*, *стул'го*, *остул'во*, *остул'го*,

с':ул'во, с':ул'го, с'ц'ул'го, с'ц'ул'во, ос'ц'ул'во, ос'ц'ул'го, с'ц'ул'ка'во, с'ц'ул'ка'го, с'ц'ул'чка'го, стул'ка'го, стул'чка'го, стул'ка'го, от:ул'го, оц':ул'во, от:ул'а'во, оц':ул'а'го і т. ін.

У межах структурного типу із суфіксом *-ль* прислівники зі значенням часової лімітативності творяться за допомогою префіксів *по-* та *до-*; виявлено два різновиди утворень кожної групи: у говірках північної діалектної зони представлено деривати з основами на **-коль, *-толь, *-сель*, у говірках східної діалектної зони домінують структури з основами на **-куль, *-туль, *-сюль*, хоча у частині говірок паралельно функціонують форми на **-коль, *-толь, *-сель*. Помічено, що в більшості говірок такі лексеми, крім закономірної для них темпоральної семантики, здатні виражати ще й значення просторової лімітативності.

Відповідно до **поколь, *покуль* в окресленому ареалі засвідчено лексеми *покол', пок'іл', пок'іл', покил', пок'ил' та покул', покул'* 'тим часом, поки', 'доки, до якого часу', рідко – 'до якого місця', пор. берест. *покиль* [26:511], *покіль* [22:513], *покуль* [4:13], підляське *покуль* [33:148], середньо- і східнополіське *покуль, пакуль, покиль* [2:150], лемків. *покиль* [34:51], біл. діал. *паколь* [22:342], *покуль* [26:209], *пакуль* [30:26], рос. діал. *поколь* [35:237], *покуль* [12:338]. Фіксовані в багатьох говірках паралельні форми з кінцевим *-ла* на зразок *пок'іл'а, покил'а, покул'а* 'т.с.' можна трактувати як продовження **покол'ѣ, *покул'ѣ*, пор. східнополіське *покул'а* [36:149], біл. діал. *пакуля* [30:12], рос. діал. *поколя* [35:237].

Континуанти структур **потоль, *потуль*, а також **потол'ѣ, *потул'ѣ* типу *пот'іл', потил', потил'а та потул', потул', потул'а* у різних говіркових групах Західного Полісся відомі з відмінною семантикою: у зарічненських говірках вони виражають значення 'досі, до цього часу' та 'до цього місця', у решті говірок функціонують зі значеннями 'доти, до того часу' та 'до того місця'; пор. східнополіське *потиль* [37:116], біл. діал. *потуль* [4:57], рос. діал. *потуль* [17:20], *потуля* [39:231].

У структурі засвідчених у говірках північно-східної діалектної зони прислівників *погетил', погетил' та погетул', погетул', погетул'а* простежено вказівну частку *ге*, пор. біл. діал. *пагэтуль* 'досі' [33:320]; з давнішого **по(г)этуль, *по(г)этул'ѣ*, у зарічненських говірках такі утворення вказують на віддаленість кінцевого часового моменту чи кінцевого пункту руху ('доти, до того часу', 'до того місця'), у говірках Пінщини лексеми *погетул', погетул', погетул'а* відомі зі значенням 'досі, до цього часу', 'до цього місця'.

У кількох говірках в районі середньої частини басейну р.Горинь зафіксовано деривати *пос'ул', пос'ул', пос'ул'а* 'досі, до цього часу', 'до цього місця', що є континуантами форм **посюль, *посюл'ѣ*.

Спорадично у кількох говірках в районі середньостиро-горинського басейну фіксуються структури *покл'і, покл'* 'поки, тим часом', що, очевидно, є рідкісними на слов'янському ґрунті континуантами псл. **рокъль, *рокъльѣ*, паралельних до **роколь, *роколѣ*. До реконструйованих дериватів псл. **рокъль, *рокъльѣ* В.Німчук [6:366] зводить також лемків. *покля* 'т.с.' [11:684], сербохорватські *rokle, pokli*.

У межах структурного класу прислівників із префіксом *до-* зі значенням часової лімітативності також простежено два різновиди утворень: деривати з основами на **-коль, *-толь, *-сель* та лексеми на **-куль, *-туль, *-сюль*. Так, континуантами форм **доколь, *докуль* є прислівники *докол', док'іл', док'іл', докил', докил' та докул', докул'* 'доки, до якого часу', 'до якого місця', пор. поліське *докуль* [40:9], підляське *докул'* [21:85], степове *докіль* [41:284], біл. діал. *дакуль* [42:123], рос. діал. *доколь* [43:420], *докуль* [39:8]. До паралельних форм **докол'ѣ, *докул'ѣ* зводяться факультативно вживані структури *док'іл'а, докил'а та докул'а* 'т.с.', пор. рос. діал. *доколя* [44:99], *докуля* [44:101]. Виявлені у кількох говірках в районі середньостиро-горинського басейну структури *докл'і, докл'*, імовірно, продовжують псл. **докъль, *докъльѣ*, паралельні до **dokolь, *dokolѣ*.

Семантична структура прислівників *дотол', дот'іл', дот'іл', дотил', дотил', дотил'а та дотул', дотул', дотул'а*, що є відповідниками структур **дотоль, *дотуль, *дотол'ѣ, *дотул'ѣ*, у західнополіських говірках включає кілька компонентів: у любешівсько-зарічненських та надсвітязьких говірках континуанти **дотоль, *дотол'ѣ* переважно виражають значення 'досі, до цього часу', 'до цього місця', натомість у більшості говірок східної діалектної зони еквіваленти давніх форм **дотоль, *дотол'ѣ, *дотуль, *дотул'ѣ* функціонують зі значеннями 'доти, до того часу', 'до того місця'; пор. підляське *дотил'* [45:44], степове *дотіль* [41:291], бойків. *дотил'* [46:231], лемків. *дотиль* [34:51], біл. *датуль* [26:26], рос. діал. *дотуль* [44:156], *дотуля* [44:156].

У надсвітязьких говірках зі значенням 'доти, до того місця' спорадично вживаються лексеми *дотам'тил', дотам'тил'а* (пор.: *їе дотам'тил' не до'ста'їу*) – складні утворення, які постали зі зрощення форм *дотил', дотил'а* з прислівником *там* для вираження вказівки на віддаленість кінцевого часового та просторового моменту (давніше **дотам'толь, *дотам'тол'ѣ*).

У говірці с. Мельники Шацького району для вираження семантики значної віддаленості кінцевого часового моменту та кінцевого пункту руху функціонують структури *дотам'г'итил'*, *дотам'г'итил'а* 'аж то того місця', рідше – 'аж до того часу' (пор.: *впали^е і аж'н'а дотам'г'итил' поко'талис'а; іе на'вел'ут за'ймай'у – стам'г'итил'а і дотам'г'итил'а*). Очевидно, засвідчені західнополіські регіоналізми є результатами фонетичної видозміни первісних форм **дотамъ(г)этътоль*, **дотамъ(г)этътолѣ*.

У говірках північно-східної діалектної зони західнополіського говору серед континуантів **дотоль*, **дотуль*, **дотолѣ*, **дотулѣ* виявлено форми, в яких основа колишнього нечленного займенника **тъ* поєднана із вказівною часткою *е*, *ге*: *догетил'*, *догетил'*, *догетил'а* та *догетул'*, *догетул'*, *догетул'*, *догетул'а*, пор. біл. діал. *дагэтуль* [42:114], рос. діал. *доэтуль* [16:489], які сягають **до(г)этоль*, **до(г)этуль*, **до(г)этолѣ*, **до(г)этулѣ*. У зарічненсько-любешівських говірках такі структури функціонують зі значеннями 'доти, до того часу', 'до того місця', натомість у говірках Пінщини вони виражають значення 'досі, до цього часу', 'до цього місця'.

Переважно говірками північно-західної діалектної зони західнополіського говору обмежується ареал рефлексів **досель*, **доселѣ*: *дос'іл'*, *дос'іл'*, *досил'*, *досил'а* 'досі, до цього часу', 'до цього місця', пор. підляське *досюоль* [33:390], наддністрян. *досель* [47:263], рос. діал. *досель* [44:139]. У говірках в районі середньої частини басейну р.Горинь спорадично фіксуються деривати *дос'ул'*, *дос'ул'*, *дос'ул'*, *дос'ул'а*, *дос'ул'а* 'досі, до цього часу', 'до цього місця', що є континуантами форм **досюль*, **досюлѣ*, пор. біл. *дасюль* [42:147], рос. діал. *досюль* [44:153], *досюля* [44:153].

У частині надсвітязьких говірок структура відповідників **дотоль*, **досель* ускладнюється формально демінутивним суфіксом *-ка*: *дотил'ка*, *досил'ка*.

У більшості західнополіських говірок, крім північної та східної діалектних зон, значення вихідного пункту руху та часової лімітативності реалізують прислівники, утворені внаслідок поєднання основ нечленних займенників **къ*, **тъ*, **сь* з одним чи двома прийменниками: у структурах з аблятивною семантикою використано префікси *сь-* та *отъ-*, у прислівниках зі значенням кінцевого часового моменту – префікси *до-*, *по-*.

Так, основним засобом вираження значення 'звідки, з якого місця' є континуанти староукр. **сьотъкы* з різними рефlekсами етимологічного [о] в новозакритому складі та різними наслідками розвитку давньої сполуки [кы]: *зв'ітки*, *зв'ітк'і*, *зв'ітке*, *зв'ітк'е*, *зв'ітки*, *зв'ітк'і*, *зв'ітки*, *зв'ітки*, *зв'ітк'і*. Спорадично фіксований варіант *зв'ік'і* засвідчує наслідки регресивної асиміляції за місцем творення та м'якістю у консонантній сполуці [тк'] > [к':] та подальшого стягнення подовженого [к':]. У кількох говірках північної діалектної зони простежено форми *зв'ікти*, *зв'ікти*, структура яких склалась у результаті суміжної метатези. Причини аналізованої звукової зміни в складі загальновоживаної лексеми, можливо, допоможе з'ясувати такий факт: обидві говірки, де виявлено форми-наслідки метатези, попри свою взаємну віддаленість, розташовані на території (чи, щонайменше, дуже близько до території) сходження двох ізоглос – північної межі поширення прислівника *зв'ітки* та південної межі поширення його відповідника *ск'іл'*. Імовірно, обидві говірки давніше належали до ареалу деривата *ск'іл'*, а згодом із суміжних говірок їх носії перейняли прислівник *зв'ітки*, при цьому, як це часто буває в таких випадках, неточно відтворивши його структуру.

Для вираження значення 'звідси, з цього місця' в більшості говірок використовували континуанти давнього **сьотъси*: *звидси*, *звидци*, *звиц'и*, *звици*, *з'вици*, *звудси*, *звудци*, *звудци*, *звудци*, *зв'іц'і*. Носіями західноволинських говірок у цьому значенні вживано варіанти *зо'зв'іц'і*, *зу'зв'іц'і*, *зу'зв'іци*, що є наслідками пізнішого ускладнення структур *зв'іц'і*, *зв'іци* префіксом *зо-*.

Відповідно до староукр. **сьотъты* у говорі функціонують утворення *зв'іт'и*, *зв'іти*, *зв'іте*, *зв'іт'і*, *зв'іти*, *зв'іти*, *зв'іти*, *зв'іти*, *зв'іти*, які переважно реалізують значення 'з того місця'. У надбужьких та західноволинських говірках такі форми вживані зі значенням 'звідси, з цього місця', пор. волін. *звіте* 'звідси' [48:126], наддністрян. *зв'іти* 'звідси' [49:64]. Натомість для вираження значення 'звідти, з того місця' носіями цих говірок використовуються складні утворення, що постали внаслідок схрещення лексем **сьотъты* (у значенні 'звідси') або **сьотъси* з прислівником *тамъ*, який указує на більшу віддаленість вихідного пункту руху. З-поміж зафіксованих дериватів до первісного **сьтамъотъты* можна звести варіанти *стам'іти*, *стам'іте*, *стам'в'іте*, *стан'в'іте* (наслідки контактної регресивної дисиміляції [мв'] > [нв']), *стану'в'іте*; до початкового **сьтамъотъси* – *стам'іци*, *стам'іц'і*, *стам'в'іц'і*, *стан'в'іц'і* (дисиміляція [мв'] > [нв']), *стану'в'іц'і*. Факультативно вживана структура *стам'зв'іц'і* – наслідок фонетичного розвитку давнішого **сьтамъсьотъси*. Подібного походження прислівники відомі в частині говорів південно-західного

наріччя, пор. наддністрян. *звідтамти* ‘звідти’ [49:64], що сягає первісного **сьотътамъты*, холмське *віттанти* ‘звідти’ [45:103] з давнішого **отътамъты*.

Виявлені в частині західноволинських надбузьких говірок утворення *станту^в’ите*, *станту^в’иці* ‘звідти, з місця більш віддаленого’, очевидно, можуть бути зведені до початкових форм **сьтамътоотъты*, **сьтамътоотъси*, де компонент **-тамъто-* може зіставлятися з уживаною в говорі займенниковою формою *там/то*, *там/тойе* ‘те (вказівка на більшу віддаленість)’

У говірці с. Мельники Шацького району, крім форми *стам^м’ити* ‘звідти’, зафіксовано дериват *стам^г’ити* зі значенням ‘з місця ще більш віддаленого’. Таке утворення є наслідком фонетичного розвитку первісного **сьтамъ(г)етъты*, у складі якого на велику віддаленість вихідного пункту руху вказує основа **(г)етъ* ‘геть’.

До цього ж структурного класу належить виявлений у частині пінських говірок прислівник *зге’ти*, *ізге’ти*, що реалізує значення ‘звідси, з місця менш віддаленого’. Наведений регіоналізм – наслідок фонетичного розвитку давнішого **сь(г)еты*, у складі якого займенникова основа **тъ* поєднана із вказівною часткою **(г)э* ‘ось’.

При морфологічній організації прислівників зі значенням кінцевого часового моменту (рідше – кінцевого пункту руху) в північній частині говірок центральної діалектної зони, а також у більшості говірок західної діалектної зони, використовується префікс *по-*. Так, основними засобами реалізації значення ‘доки, до якого часу’, а також ‘до якого місця’, є континуанти староукр. **покы*: *поки*, *поке*, *по’ки*, *пок’і*, *пок’е*, *покы*, *пу’ки*, *пу’ке*, які вживані ще й зі значенням ‘тим часом, поки’.

Відповідно до давнього **поты* в цьому ареалі функціонує форма *поти* переважно зі значенням ‘доти, до того часу’, а також ‘до того місця’. У любешівсько-зарічненських говірках структура *поти* реалізує значення ‘досі, до цього часу’, ‘до цього місця’. Для вираження вказівки на більшу віддаленість кінцевого часового моменту (рідше – кінцевого пункту руху) в цій говірковій групі використовується дериват *погети* ‘доти, до того часу’, ‘до того місця’, що дає підстави для реконструкції вихідного **по(г)еты*.

У надбузьких говірках уживані фонетичні варіанти давніх форм **покы*, **поты* на зразок *пи’ки*, *п’і’ки*, *п’і’к’і*, *п’і’ке*, *п’і’ке* ‘до якого часу’, ‘до якого місця’; *п’і’ти*, *п’і’те* ‘до того часу’, ‘до того місця’, рідше – ‘до цього часу’, ‘до цього місця’, пор. також наддністрян. *п’і’ки* [34, 78]. Виявлено випадки вторинного поширення таких структур префіксом *по-*: *по’п’і’ки*, *по’п’і’ке*; *по’п’і’ти*, *по’п’і’те*.

Деривати моделі з префіксом *до-* представлені в більшості говірок центральної та південної діалектних зон, хоча фіксуються і в межах північної та східної діалектних зон паралельно зі співвідносними утвореннями інших структурних класів. Зокрема, відповідно до давнього **докы* фіксуються структури *доки*, *доке*, *док’і*, *док’е*, *докы* ‘до якого місця’, рідко – ‘до якого часу’. Континуантами **доты* є прислівники *доти*, *доте*, які в більшості говірок масиву виражають значення ‘до того часу’. Щоправда, в зарічненських говірках такі форми вживані зі значенням ‘досі, до цього часу’, натомість засобом реалізації значення ‘доти, до того часу’ є похідне утворення *догети* з давнішого **до(г)еты*. У говірці с. Мельники Шацького району спорадично вживається регіоналізм *дотам^г’ити* ‘доти, аж до того часу’, ‘аж до того місця’, що сягає давнішого **дотамъ(г)етъты*. Практично в усіх говіркових групах для вираження значення ‘досі, до цього часу’, рідше також – ‘до цього місця’ використовуються континуанти **доси*: *доси*, *дос’і*, *досе*, *доци*.

Лише в говірці с. Поляни Березнівського району засвідчено прислівник цього ж структурного класу з префіксом *за-*: *зак’и* ‘доки, до якого часу’, який, як і наддністрян. *заки* [47:78], буковин. *заки*, *закі* [50:20] і под., зводиться до вихідного **закы*.

В окремих говірках північно-західної діалектної зони з аблятивною семантикою фіксовані одиничні деривати, що представляють інший структурний клас: *стам*, *стама* ‘звідти, з того місця’, з первісного **сьтамъ*, **сьтамо*.

Проаналізований матеріал дає підстави для таких висновків:

1) основними засобами для реалізації значень вихідного пункту руху та часової лімітативності в західнополіських та суміжних говірках є деривати трьох структурних класів: прислівники з основами *-куд-*, *-туд-*, *-с’уд-*; утворення з основами *-к’іл’-*, *-т’іл’-*, *-с’іл’-* або їх варіанти на *-кул’-*, *-тул’-*, *-с’ул’-*; прислівники, що містять залишки колишніх нечленних займенників **къ*, **тъ*, **сь* у поєднанні з одним чи двома прийменниками;

2) окреслені семантико-структурні класи західнополіських прислівників продовжують головні морфологічні типи прислівників, що склалися ще в епоху слов’янської мовної єдності;

3) у складі окреслених структурно-семантичних груп прислівників у західнополіському говорі виявлено шар давніх слов’янських архаїзмів, що разом з іншими численними фактами дає можливість робити й екстралінгвістичні висновки – про присутність праслов’ян на цій території;

4) історичний розвиток прислівників аналізованих моделей – це процес постійного ускладнення їхньої структури внаслідок пізнішої афіксації, регулярних та нерегулярних фонетичних змін, різного роду модифікацій, зумовлених аналогією;

5) внаслідок природної ізольованості окремих земель, а також їх належності до різних адміністративно-територіальних утворень, процес оформлення прислівників відбувався автономно у різних говіркових групах, тому немало трапляється випадків, коли ареал якоїсь діалектної риси обмежується тільки кількома населеними пунктами;

6) західнополіська система словотвору прислівників унаслідок активної міждіалектної і міжмовної взаємодії, що мала місце на цій території в давні часи, поєднує риси північних і південно-західних українських говорів, української та білоруської мов.

Список умовних скорочень: берест. – берестейське, біл. – білоруське, бойків. – бойківське, гуцул. – гуцульське, діал. – діалектне, закарпат. – закарпатське, застар. – застаріле, лемків. – лемківське, наддністрян. – наддністрянське, псл. – праслов'янське, рос. – російське, староукр. – староукраїнське.

1. Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мн., 1989. – 294 с.
2. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К., 1974. – 259с.
3. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У чотирьох томах. – Т. 4. – Запоріжжя, 1992. – 354 с.
4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 4. – Мн., 1984. – 643 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 4. – М., 1989. – 683 с.
6. Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С. 342 – 412.
7. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – Частина 2. – К., 1970. – 190 с.
8. Говірки Чорнобильської зони: Тексти. – К., 1996. – 358 с.
9. Муқан А.М. Словотвір українських наддунайських говірок // Праці Х Республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 156 – 168.
10. Словарь русских народных говоров. – Вып. 24. – Л. – М., 1989. – 367 с.
11. Желеховский Е., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь. – Т. 2. – Львів, 1886. – 978 с.
12. Словарь русских народных говоров. – Вып. 22. – Л. – М., 1987. – 368 с.
13. Словарь русских народных говоров. – Вып. 19. – Л. – М., 1983. – 359 с.
14. Словарь русских народных говоров. – Вып. 18. – Л. – М., 1982. – 367 с.
15. Словарь русских народных говоров. – Вып. 23. – Л. – М., 1987. – 375 с.
16. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 1. – М., 1989. – 699 с.
17. Шуба П.П. Прыслоўе ў беларускай мове: Марфалагічны нарыс. – Мн., 1962. – 191 с.
18. Чучка П.П. Деякі особливості українських говірок Брестського району Білоруської РСР // Праці XI Республіканської діалектологічної наради. – К., 1965. – С. 162 – 168.
19. Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок. (Дієслівна лексика). – Частина 1. – Тернопіль, 1997. – 54 с.
20. Етимологічний словник української мови: В семи томах. – Т. 2. – К., 1985. – 570 с.
21. Czyżewski F., Warchoń S. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny. – Lublin, 1998. – 496 s.
22. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 3. – Мн., 1983. – 678 с.
23. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 5. – Мн., 1986. – 654 с.
24. Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. – Вип. 1. – Львів, 1994. – 151 с.
25. Горбач О. Західнополіська говірка с. Остромичі, кол. повіту Кобринь // Відбитка з “Наукових записок УТГГ”. – Т. XXV. – Мюнхен, 1973. – 64 с.
26. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 2. – Мн., 1980. – 728 с.
27. Клімчук Ф.Д. Гаворкі Заходняга Полесся: Фанетычны нарыс. – Мн., 1983. – 128 с.
28. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 2. – М., 1989. – 779 с.
29. Прилипко Н. Архаїчні структури прислівників у поліських говорах // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 83 – 87.
30. Юрчанка Г.Ф. Народнае вытворнае слова: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны. – Мн., 1985. – 336 с.
31. Словарь русских народных говоров. – Вып. 25. – Л. – М., 1990. – 352 с.
32. Никончук Н.В. Из лексики полесского села Листвин // Лексика Полесся: Матеріали для полесского діалектного словаря. – М., 1968. – С. 79 – 92.
33. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 1. – Мн., 1979. – 702 с.
34. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. – Львів, 1902. – 489 с.

35. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 3. – М., 1989. – 555 с.
36. Говори української мови: Збірник текстів. – К., 1977. – 590 с.
37. Дорошенко С.І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини // Діалектологічний бюлетень. – Вип. XI. – К., 1962. – С. 101 – 122.
38. Словарь русских народных говоров. – Вып. 17. – Л. – М., 1981. – 383 с.
39. Словарь русских народных говоров. – Вып. 20. – Л. – М., 1985. – 376 с.
40. Карскій Е.Ф. Матеріали для изученія сѣверно-малорусскихъ говоровъ, а также переходныхъ отъ бѣлорусскихъ къ малорусскимъ. (Полѣсье). – Вып. 1. – Санктпетербургъ, 1898. – 42 с.
41. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У чотирьох томах. – Т. 1. – Запоріжжя, 1992. – 348 с.
42. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: Ў пяці тамах. – Т. 2. – Мн., 1978. – 768 с.
43. Словарь русских народных говоров. – Вып. 1. – Л. – М., 1965. – 376 с.
44. Словарь русских народных говоров. – Вып. 8. – Л. – М., 1972. – 365 с.
45. Studia nad dialektologią ukraińską i polską. (Z materiałów b. katedry języków ruskich Uniwersytetu Jagiellońskiego) // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – CCCLXXVI: Prace językoznawcze. – Kraków, 1975. – S. 44.
46. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – Частина 1. – К., 1984. – 435 с.
47. Верхратський І. Говір батюків. – Львів, 1912. – 306 с.
48. Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 62 – 267.
49. Приступа П.І. Говірки Брюховицького району Львівської області. – К., 1957. – С. 60 – 66.
50. Матеріали до словника буковинських говірок. – Вип. 3. – Чернівці, 1974. – 105 с.